

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Επεξεργασμένη μορφή ομιλίας στην παρουσίαση του βιβλίου από τις εκδόσεις Άγρα (23/6/2011).
- 2 Jean Améry, *Πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση. Απόπειρες ενός εκμηδενισμένου να υπερβεί το ανυπέρβλητο*, Επίμετρο: δύο δοκίμια του W. G. Sebald, σ. 187-216, μτφρ.-σημ. Γιάννης Καλιφατίδης, Άγρα, Αθήνα 2009 (αν και αναγράφεται 2009, κυκλοφόρησε τελικά το Δεκέμβριο του 2010)· βλ. επίσης, εργοβιογραφία: σ. 217-230, και σημ. του μτφρ.: σ. 231-275.
- 3 W. G. Sebald, *Η φυσική ιστορία της καταστροφής*, μτφρ. Γ. Καλιφατίδης, Άγρα, Αθήνα 2009, (το κεφ. «Με τα μάτια της γλαυκός», σ. 175-200).
- 4 Primo Levi, *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, Άγρα, Αθήνα 2000 (το κεφ. «Ο διανοούμενος στο Άουσβιτς»).
- 5 Robert Antelme, *Το ανθρώπινο είδος*, μτφρ. Τερέζα Βεκιαρέλλη / Σάρα Μπενβένιστε, Εστία, Αθήνα 2008· Πρίμο Λέβι, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη, Άγρα, Αθήνα 1997. Και τα δύο έργα εστιάζουν στην ανθρώπινη υπόσταση και στο βαθύ πλήγμα που αυτή υπέστη στο Άουσβιτς.
- 6 Βλ. εδώ, το κείμενο του Γ. Καλιφατίδη, με εκτενή σχετική αναφορά.
- 7 Πρόκειται για αδημοσίευτο χειρόγραφο στα αρχεία Αμερύ, το οποίο παραθέτει αποσπασματικά η μελετήτρια και βιογράφος του στο έργο: Irene Heidelberger-Léonard, *Jean Améry*, Actes Sud, Αρλ 2007, σ. 21-22 (γαλλ. μτφρ. του γερμ. έργου). Από τη βιογραφία αυτή (που τιμήθηκε με το μεγάλο βραβείο βιογραφίας στη Γερμανία) έχω αντλήσει τις πληροφορίες γύρω από τη ζωή του.
- 8 Heidelberger-Léonard, *Jean Améry*, ό.π.
- 9 Απόσπασμα ποιήματος του πολωνο-εβραϊκής καταγωγής γαλλόφωνου Ζορζ Περέκ.
- 10 Heidelberger-Léonard, *Jean Améry*, ό.π., σ. 22.
- 11 Enzo Traverso, *La pensée dispersée. Figures de l'exil judéo-allemand*, Léo Scheer, Παρίσι 2004· το βιβλίο είναι αφιερωμένο σ' αυτούς τους εξόριστους και σ' αυτό το φαινόμενο. Ο συγγραφέας μιλά για «εξορία βιβλικής εμβέλειας, μια γιγαντιαία έξοδο που υπερβαίνει την έξωση των Εβραίων από την Ισπανία το 1492» (σ. 9).
- 12 Από το βιβλίο *Σεφαράντ*, μτφρ. στα ελλ. ως *Το βιβλίο της εξορίας*, μτφρ. Δημήτρης Δημουλάς, Πατάκης, Αθήνα 2003, σ. 470. Ο μτφρ. αγνοεί το πρόσωπο και το μεταφράζει ως «Τζιν Αμέρυ»· στη μτφρ., εξάλλου, υπάρχουν πολλές τέτοιου τύπου αβλεψίες, π.χ. οι τίτλοι των βιβλίων του Λέβι (σ. 508).
- 13 Jean-Paul Sartre, *Στοχασμοί για το εβραϊκό ζήτημα*, μτφρ. Αθανάσιος Σαρματζής, πρόλ. Αρλέτ Ελκάιμ-Σαρτρ, Εστία, Αθήνα 2006, σ. 87: «Δεν είναι λοιπόν υπερβολή να πούμε πως είναι οι χριστιανοί αυτοί που δημιούργησαν τον Εβραίο προκαλώντας μια βίαιη ανάσχεση στην αφομοίωσή του και απονέμοντάς του μια λειτουργία στην οποία, έκτοτε, αρίστευσε». Για μεγάλο χρονικό διάστημα, ο Αμερύ υπήρξε θαυμαστής της σκέψης του Σαρτρ και επηρεάστηκε πολύ απ' αυτόν πριν τον αμφισβητήσει και του ασκήσει κριτική.
- 14 Αμερύ, *Πέρα από την ενοχή*, ό.π., σ. 182. Το άσμα «Σεμάχ Ισραέλ», δηλαδή «Άκουε Ισραήλ».
- 15 Αμερύ, *Πέρα από την ενοχή*, ό.π., σ. 98-99.
- 16 Ο Αούστερλιτς του Ζέμπαλντ ξεκινά από σχολαστική περιγραφή του τόπου αυτού, με την οποία θέλει να αποτίσει φόρο τιμής στον Αμερύ (μτφρ. Ιωάννα Μειτάνη, Άγρα, Αθήνα 2010).
- 17 «Celui qui a été torturé reste un torturé» (στη γαλλ. μτφρ. μου αρέσει περισσότερο η επανάληψη της ίδιας λέξης). Αυτή η ιδιότητα γίνεται, δηλαδή, μέρος της ταυτότητάς του, μέρος του ίδιου του του εαυτού.
- 18 Χάννα Άρεντ, *Ο Αίχμαν στην Ιερουσαλήμ. Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Νησίδες, Αθήνα 2009.
- 19 Η βιογράφος του αναφέρει ότι γνώρισε τις «πορείες θανάτου», στις οποίες ο ίδιος δεν αναφέρεται, και πως μετά το Άουσβιτς μεταφέρθηκε στα στρατόπεδα Ντόρα Μίττελμπάουμ και Μπέργκεν-Μπέλζεν (σ. 78). Αντίθετα, ο ίδιος αναφέρεται στο Μπούκενβαλντ, στο οποίο είχε μεταφερθεί πριν το Άουσβιτς, ως μέλος της βελγικής Αντίστασης (σ. 25).
- 20 Η μεταφράστρια του έργου του στα γαλλικά, Françoise Wuilmart, είναι Βελγίδα και ο εκδοτικός οίκος Actes Sud έχει ιδρυθεί από τον Hubert Nyssen, που αν και εγκατεστημένος στη Νότια Γαλλία, είναι βελγικής καταγωγής. Στη γαλλοφωνία τον υποδέχτηκαν, λοιπόν, οι Βέλγοι συμπατριώτες του. Η πραγματική, όμως, αναγνώριση του Αμερύ δεν έγινε παρά μόνο στη Γερμανία· παραμένει, λοιπόν, κατ' εξοχήν
- ένas γερμανόφωνος Εβραίος διανοούμενος.
- 21 Βλ. και το αφιέρωμα, «Οι πολλές ζωές του Χόρχε Σεμπρούν», στο *The Books' Journal* 9 (Ιούλ. 2011), με κείμενα των Οντέτ Βαρών-Βασάρ, Κατερίνας Σχινά, Μαρίας Τοπάλη.
- 22 Πρίμο Λέβι, *Η ανακωχή*, μτφρ. Ζακ Σαμουήλ, Σέλας, Αθήνα 1998, σ. 236. Για τον Λέβι, βλ. και Ο. Βαρών-Βασάρ, «Μνήμη και λόγος για τα ναζιστικά στρατόπεδα. Πρίμο Λέβι – Χόρχε Σεμπρούν», *Λόγος και Μνήμη*, επιμ. Κώστας Πόταγας / Γιάννης Ευδοκίμης, Συνάψεις III, Αθήνα 2011, σ. 183-205.
- 23 Θυμίζω πόσο νωρίς διαβάσαμε στην Ελλάδα την *Ανάκριση* του Πέτερ Βάις, από τις εκδόσεις Κείμενα, μέσα στα συμφραζόμενα της δικτατορίας· βλ. Π. Βάις, *Η ανάκριση*, μτφρ. Πέτρου Μάρκαρη, Κείμενα, Αθήνα 1970, 3.000 αντίτυπα.
- 24 Ζέμπαλντ, *Η φυσική ιστορία της καταστροφής*, ό.π., σ. 176.
- 25 Αυτ., σ. 177.

JEAN AMÉRY: ΕΝΟΧΗ ΚΑΙ ΕΞΙΛΕΩΣΗ Ή ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ;¹

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΦΑΤΙΔΗΣ

Αφορμή για το θέμα αυτού του κειμένου στάθηκε το δίλημμα που είχε γεννηθεί μέσα μου, όταν ήρθε η στιγμή να επιλέξω τον τίτλο της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου του Jean Améry, *Jenseits von Schuld und Sühne*. Στα γερμανικά, ο τίτλος σημαίνει κατά λέξη *Πέραν της ενοχής και της εξιλέωσης*. Να όμως, που ως *Schuld und Sühne*

Ο Γιάννης Καλιφατίδης είναι μεταφραστής σημαντικών έργων της γερμανόφωνης γραμματείας. Τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Μετάφρασης για την απόδοση στα ελληνικά του έργου του Β. Γκ. Ζέμπαλντ, *Οι Ξεριζωμένοι* (Αθήνα 2006) και με το βραβείο γερμανόφωνης λογοτεχνίας του ΕΚΕ-ΜΕΛ για το έργο Ο Κλέφτης του Γκέοργκ Χάουμ (Αθήνα 2009).

(*Ενοχή και εξιλέωση*) σταδιοδρομούσε – τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα– στη Γερμανία το μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκι *Έγκλημα και τιμωρία*. Θα πήγαινε, λοιπόν, χαμένος ο υπαινιγμός του Αμερύ για το μυθιστόρημα του Ρώσου συγγραφέα;

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή. Η πρώτη γερμανική έκδοση του βιβλίου *Έγκλημα και τιμωρία* (1887) έφερε απλώς ως τίτλο το όνομα του κεντρικού ήρωα, δηλ. *Ρασκόλνικοβ* (*Raskolnikow*). Έναν χρόνο αργότερα, το 1888, το βιβλίο επανακυκλοφόρησε σε νέα μετάφραση με τον τίτλο *Η ενοχή και η εξιλέωση του Ρασκόλνικοβ* (*Raskolnikow's Schuld und Sühne*). Πρόκειται, προφανώς, για μια επιλογή υπαγορευμένη από την ηθικοπλαστική παράδοση της γερμανικής κοινωνίας στα τέλη του 19ου αιώνα. Ανάμεσα στο 1891 και στο 1912 ακολούθησαν άλλες τέσσερις μεταφράσεις του έργου. Όλες έφεραν τον τίτλο *Ενοχή και εξιλέωση*, ενώ το 1908 είχε μεσολαβήσει μια άλλη μετάφραση, η οποία τιτλοφορούνταν *Rodion Raskolnikoff*. Το 1921 και το 1924 κυκλοφόρησαν στα γερμανικά δύο νέες μεταφράσεις του βιβλίου υπό τον τίτλο *Έγκλημα και τιμωρία* (*Verbrechen und Strafe*), ενώ όλες οι μεταγενέστερες μεταφράσεις (δέκα συνολικά) μέχρι το 1994, έφεραν τον τίτλο *Ενοχή και εξιλέωση*. Τέλος, το 1994 κυκλοφόρησε μία από τις πιο έγκυρες μεταφράσεις του έργου υπό τον τίτλο *Έγκλημα και τιμωρία*, σε μετάφραση της Ρωσίδας μεταφράστριάς Svetlana Geier (1923-2010), η οποία ζούσε από το 1943 στη Γερμανία και μετέφραζε στα γερμανικά από τη μητρική της γλώσσα.

Στη συνέχεια θέλησα να πληροφορηθώ τι επιλογές είχαν κάνει μεταφραστές και εκδοτικοί οίκοι σε άλλες χώρες. Η σύντομη έρευνά μου στο Διαδίκτυο απέδωσε τα εξής αποτελέσματα: στην πραγματικότητα, μόνο η γαλλική έκδοση διατηρεί στον τίτλο της τη συνάφεια ανάμεσα στο έργο του Ντοστογιέφσκι και σε εκείνο του Αμερύ. Παραπέμποντας ευθέως στο *Έγκλημα και τιμωρία* (*Crime et châtiment*), το βιβλίο του Αμερύ μεταφράζεται ως *Par-delà le crime et le châtiment*. Αντίθετα, η αγγλική έκδοση παρακάμπτει το πρόβλημα με έναν έξυπνο ελιγμό. Αγνοώντας, δηλαδή, την παραπομπή στο έργο του Ντοστογιέφσκι (*Crime and Punishment*), αποδίδει το έργο του Αμερύ ως: *At the Mind's Limits* (Στα όρια του νου). Μια μεικτή λύση επινοεί ο Πολωνός μεταφραστής: ενώ το βιβλίο του Ντοστογιέφσκι φέρει στα πολωνικά τον τίτλο *Έγκλημα και τιμωρία*, το βιβλίο του Αμερύ τιτλοφορείται *Πέραν της ενοχής και της τιμωρίας*, ενώ παρεμφερής είναι και η λύση που δίνει η ολλανδική έκδοση. Τέλος, στα εβραϊκά (του-

λάχιστον απ' όσο με πληροφόρησε μια Εβραία φίλη και μεταφράστρια που ζει και εργάζεται στο Βερολίνο), το έργο του Ντοστογιέφσκι ονομάζεται *Αμαρτία και τιμωρία*, ενώ εκείνο του Αμερύ τιτλοφορείται *Πέραν της ενοχής και της εξιλέωσης*, μένοντας πιστό στον γερμανικό τίτλο.

Όπως λοιπόν φαίνεται, δεν είναι μόνον ο Έλληνας μεταφραστής αυτός που με την επιλογή του τίτλου «προδίδει», τρόπον τινά, την πρόθεση του Αμερύ να παραπέμψει στον Ντοστογιέφσκι. Θα έλεγα μάλιστα πως είναι φανερό ότι (με εξαίρεση τους Γάλλους) το ζήτημα του τίτλου απασχόλησε μεταφραστές και εκδότες και σε άλλες χώρες και ότι, όπως είδαμε, οι επιλογές διαφέρουν.

Είναι γεγονός ότι επιλέγοντας ως τίτλο το *Πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση* θυσίασα τον υπαινιγμό του Αμερύ για τον Ντοστογιέφσκι. Το ερώτημα που γεννήθηκε μέσα μου ήταν το εξής: Αν ο καθιερωμένος γερμανικός τίτλος του βιβλίου του Ντοστογιέφσκι δεν ήταν *Ενοχή και εξιλέωση* αλλά *Έγκλημα και τιμωρία*, θα τον επέλεγε άραγε ο Αμερύ ως τίτλο του δικού του βιβλίου; Με άλλα λόγια, θα το ονόμαζε *Πέραν του εγκλήματος και της τιμωρίας*;

Στην πραγματικότητα, το βιβλίο του Αμερύ δεν μιλά για το έγκλημα και την τιμωρία αλλά για την ενοχή και την εξιλέωση και για το τι βρίσκεται πέρα από αυτές. Άλλωστε, όπως γράφει και ο ίδιος στον πρόλογο της πρώτης γερμανικής έκδοσης, «σε τούτες τις σελίδες, τις πιθανώς ανεπαρκείς αλλά γραμμένες με πάσα ειλικρίνεια, γίνεται αρκετός λόγος για ενοχή (*Schuld*) και για εξιλέωση (*Sühne*), μιας και δεν ήθελα να φανώ επιεικής ούτε απέναντι στις ευαισθησίες των άλλων ούτε και στις δικές μου. Εντούτοις, δεν παύω να πιστεύω ότι τα συμπεράσματα της μελέτης εκτείνονται πέρα από το ζήτημα της ενοχής και εξιλέωσης. Απλώς περιγράψω την κατάσταση ενός εκμηδενισμένου, αυτό είναι όλο».²

Αν φέρουμε στο νου μας το βιβλίο του Ντοστογιέφσκι, ίσως τελικά η γερμανική απόδοση του τίτλου αποδεικνύεται απολύτως δικαιολογημένη, ιδίως αν ιδωθεί –όπως είπα και νωρίτερα– στο πλαίσιο της γερμανικής κοινωνίας της δεκαετίας του 1880. Άλλωστε η ίδια η σκηνή του εγκλήματος δεν καταλαμβάνει παρά μία δύο σελίδες. Ακολουθεί, στο τέλος του πρώτου τόμου, μια συζήτηση ανάμεσα στον Ρασκόλνικοβ και στον δαιμόνιο ανακριτή Πορφύρη Πετρόβιτς γύρω από το δικαίωμα των εκλεκτών τούτου του κόσμου να διαπράττουν εγκλήματα για να ευεργετήσουν τάχα τον κόσμο. Στη συνέχεια, στον δεύτερο τόμο, ο Ρασκόλνικοβ αποκαλύπτει συνοπτικά στη

Σόνια τους λόγους που τον οδήγησαν στο έγκλημα. Κατά τα άλλα, ο Ντοστογιέφσκι δεν εστιάζει τόσο στο έγκλημα και στην τιμωρία όσο στο ζήτημα της ενοχής και της εξιλέωσης του φονιά, στην επώδυνη πορεία του να ανακτήσει τη χαμένη του γαλήνη, γεγονός που –κατά τη γνώμη μου– δικαιολογεί και την επιλογή του γερμανικού τίτλου. Από τη στιγμή που ο Ρασκόλνικοβ αποφασίζει να παραδοθεί στη δικαιοσύνη, από τη στιγμή που επιλέγει τον «επίπονο δρόμο του μαρτυρίου», «τα πάντα μέσα του μαλάκωσαν και τα μάτια του γέμισαν δάκρυα».³

Ωστόσο, μολονότι προσπαθεί να δικαιολογήσει το έγκλημά του προσδίδοντάς του όχι μόνο ηθική αλλά και θεολογική διάσταση, αναλαμβάνοντας τρόπον τινά τον ρόλο της Θείας Πρόνοιας και λέγοντας ότι εγκλημάτησε για έναν ανώτερο σκοπό, («Ήθελα να γίνω Ναπολέοντας», όπως λέει χαρακτηριστικά), στο τέλος παραδέχεται ότι «δολοφόνησα τον εαυτό μου! Συνέτριψα τον εαυτό μου, μια για πάντα, ανεπανόρθωτα».

Όμως, μια παρόμοια παραδοχή δεν απαιτεί και ο Αμερύ από το γερμανικό έθνος; Και μήπως αυτό δεν έχει συμβεί και με τους επιζώντες του Άουσβιτς, που έχουν συντριφθεί ανεπανόρθωτα, χωρίς μάλιστα καν να το επιλέξουν (σε αντίθεση με τον μυθιστορηματικό ήρωα); Διότι στον Ντοστογιέφσκι ο ήρωας εξιλεώνεται για το έγκλημά του και οδηγείται –όπως διαβάζουμε στον επίλογο– «στη χαράυγη ενός νέου μέλλοντος και στην ανάσταση σε μια καινούρια ζωή». Κατάδικος πια στα κάτεργα της Σιβηρίας, διαβάζει ευλαβικά το Ευαγγέλιο που φυλά κάτω από το μαξιλάρι του.

Αντίθετα, ο Αμερύ, από την πρώτη κιόλας μέρα της σύλληψής του, υφίσταται φρικτά βασανιστήρια, χάνει το δικαίωμα να ορίζει ο ίδιος το σώμα του, ενώ στο Άουσβιτς χάνει και κάθε στήριγμα που πίστευε ότι θα μπορούσε να του προσφέρει η διανόηση, η πνευματική καλλιέργεια, η μουσική, η φιλοσοφία, η ποίηση. Ως αγνωστικιστής διανοούμενος είναι ανίκανος να βρει στήριγμα στη θρησκεία ή στην επανάσταση.

Αφού αμφιταλαντεύτηκα αρκετές φορές ανάμεσα στους δύο τίτλους, διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας το βιβλίο του Αμερύ έκρινα ότι ο τίτλος «Πέραν του εγκλήματος και της τιμωρίας» θα περιόριζε εξ ορισμού το θέμα στους θύτες. Επομένως, κατέληξα στον τίτλο *Πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση*, μιας και η ενοχή δεν βαρύνει μόνο τους θύτες αλλά και τα θύματα, τον εκμηδενισμένο επιζήσαντα της ναζιστικής θηριωδίας, στην προσπάθειά του να υπερβεί το ανυπερβλήτο, να ζήσει με την εμπειρία του Άουσβιτς, να συνειδητοποιή-

σει ότι μοναδικό μέλημα της μεταπολεμικής Γερμανίας ήταν να απωθήσει, να αποκρύψει ή ακόμα και να παραποιήσει το παρελθόν της στο βωμό του οικονομικού θαύματος (ας θυμηθούμε περιπτώσεις συγγραφέων, ιδρυτικών μάλιστα μελών της Ομάδας 47, όπως ο Άλφρεντ Άντερς και ο Γκύντερ Γκρας). Ας μην εκπλησσόμαστε, λοιπόν, αν σε ένα κράτος όπου κατά τη δεκαετία του 1960 τολμά να γίνεται λόγος για παραγραφή των ναζιστικών εγκλημάτων, σε ένα κράτος ο μηχανισμός του οποίου απαρτίζεται λίγο ή πολύ από πάλαι ποτέ επίδοξους ναζί, σε ένα σύστημα ανίκανο να λειτουργήσει ως κράτος δικαίου, σε μια χώρα που επανεξοπλίζεται στρατιωτικά για να αντιμετωπίσει τον υποτιθέμενο εξ Ανατολών κίνδυνο, ο Αμερύ αποφασίζει να σπάσει τη σιωπή του και να πει: «Φτάνει! Ως εδώ! Θα σας πω εγώ πώς έχουν τα πράγματα».

Όπως είπα και παραπάνω, η ενοχή δεν βαρύνει μόνο τους θύτες αλλά και τα θύματα της γενοκτονίας ή της καταστροφής, όπως γράφει ο Αμερύ. Στη δεκαετία του 1950, ο γερμανικής καταγωγής Αμερικανός ψυχαναλυτής William Niederland άρχισε να εξετάζει επιζώντες από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ερευνώντας και τεκμηριώνοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αντιδράσεών τους, εισήγαγε το 1961 τον όρο «σύνδρομο του επιζώντος».

Η ανθρώπινη ύπαρξη που παρατείνεται πέρα από την εμπειρία του θανάτου έχει το συναισθηματικό κέντρο της σε ένα αίσθημα ενοχής –της ενοχής του επιζώντος, την οποία ο Νήντερλαντ διέγινωε ως το βαρύτατο ψυχικό φορτίο όσων διέφυγαν το θάνατο. Όπως αναφέρει, το γεγονός ότι η ενοχή αυτή βαρύνει τους επιζώντες και όχι τα εκτελεστικά όργανα των ναζιστικών εγκλημάτων, συνθέτει την πιο μακάβρια ειρωνεία. Δέσμιοι ενός αισθήματος καταδράμασης και συρρίκνωσης, μαστιζόμενοι αδιάκοπα από αισθήματα προσωπικής δυσαρέσκειας και από κρίσεις μελαγχολίας, παραδομένοι στην απάθεια και στην παραίτηση, οι επιζώντες σέρνουν μέσα τους ένα ανεξίτηλο βαθύ ψυχικό τραύμα, ενθύμιο της *συνάντησης με το θάνατο* στις πιο φρικιαστικές εκφάνσεις του.⁴

Ανάμεσα στις ανεπίστρεπτες συνέπειες μιας τέτοιας φρίκης, την οποία οι κρατούμενοι ήταν αναγκασμένοι να προσπερνούν με αδιαφορία, συγκαταλέγεται και η αποτύπωση ενός μόνιμου *εγγράμματος*, όχι μόνο στον πήχη του χεριού αλλά και στην ψυχή κάθε επιζώντος, καθώς επίσης και μια μακρά σειρά από βαριές σωματικές βλάβες, τις οποίες ο Νήντερλαντ απαριθμεί στις ψυχαναλυτικές του μελέτες: ψυχοκινητικές διαταραχές, οργανικές βλάβες του εγκεφάλου,

παθολογικές διαταραχές του καρδιακού, κυκλοφορικού και πεπτικού συστήματος, ελάττωση της γενικής ζωτικότητας και πρόωγη γήρανση. Ανεξάρτητα από τα ιατρικά πορίσματα που ο Νήντερλαντ καταθέτει για την κάθε περίπτωση ξεχωριστά, και τα οποία φανερώνουν ότι η πορεία της ατίμωσης των θυμάτων εξακολούθησε ακόμα και κατά την περίοδο της λεγόμενης «αντιπαράθεσης με το παρελθόν» στη μεταπολεμική Γερμανία, τα κείμενα του Αμερύ αρκούν από μόνα τους για να δώσουν μια ικανοποιητική εικόνα του πόσο αβάσταχτη καταντά η ζωή όταν μοναδικός προορισμός σου είναι ο θάνατος, όταν τα πάντα στρέφονται γύρω από το μόνιμο ερώτημα «πότε θα σημάνει και η δική μου ώρα».

Εκτενή λόγο περί της ενοχής των επιζώντων κάνει ασφαλώς και ο Πρίμο Λέβι, μιλώντας για το αίσθημα ενοχής και για τη δυσφορία που συνόδευε τους κρατούμενους κατά την απελευθέρωση του Άουσβιτς, για τη συνείδηση ότι «επέζησες στη θέση κάποιου άλλου», «ότι ο καθένας είναι ο Κάιν του αδελφού του, ότι παραγκώνισε τον πλησίον του και ζει στη θέση του».⁵

Επίσης, σε άλλο σημείο ο Λέβι αναφέρει: «Εμείς οι επιζώντες είμαστε μια ελάχιστη αλλά και αφύσικη μειονότητα: είμαστε αυτοί οι οποίοι, από παράβαση ή επιδεξιότητα ή τύχη, δεν έφτασαν στον πάτο. Οι αυθεντικοί μάρτυρες είναι αυτοί που βούλιαξαν. Αυτοί είναι ο κανόνας, οι επιζώντες είναι η εξαίρεση».

Με τη σειρά του, ο Αμερύ γράφει: «Να όμως που ένα τέτοιο έγκλημα εις βάρος εκατομμυρίων ανθρώπων, συντελεσμένο με οργανωτική αξιοπιστία και σχεδόν επιστημονική ακρίβεια από έναν άκρως πολιτισμένο λαό, ναι μεν θα θεωρείται στο μέλλον λυπηρό, αλλά σε καμία περίπτωση πρωτοφανές. Τα πάντα θα βουλιάξουν κάτω από το γενικόλογό ιδεολόγημα «αιώνας της βαρβαρότητας». *Εμείς*, τα θύματα, θα είμαστε εν τέλει εκείνοι που θα εμφανιστούμε ως οι πραγματικοί αδιόρθωτοι, οι ασυμφιλίωτοι, οι εκθρηνισμένοι απέναντι στην Ιστορία, οι αντιδραστικοί με την κυριολεκτική σημασία της λέξης – και το μόνο εργατικό ατύχημα θα είναι σε τελευταία ανάλυση το γεγονός ότι ορισμένοι από εμάς όντως επέζησαν».

Επομένως, πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση, πέρα από τον Ντοστογιέφσκι, βρίσκεται η εμπειρία του Άουσβιτς, το τέλος του ευρωπαϊκού πολιτισμού, η γενοκτονία των Εβραίων η οποία έχει ως γνωστόν μακρά παράδοση σε ολόκληρη την Ευρώπη τουλάχιστον από το 13ο αιώνα. Πέρα από το έγκλημα και την τιμωρία των ενόχων, βρίσκεται η εμπειρία του συνανθρώπου ως

αντι-ανθρώπου –μια εμπειρία η οποία παραμένει χαραγμένη μέσα στο θύμα με τη μορφή συμπτυκνυμένου τρόμου, στερώντας του τη θέα σε έναν κόσμο που διέπεται από την αρχή της ελπίδας. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο συγγραφέας, «όποιος βασανίστηκε εγκαταλείπεται άοπλος στα χέρια του φόβου. Στο εξής, ο φόβος θα κρατά πάντα τα ηνία της ύπαρξής του».

Μετά την απελευθέρωσή του από το Άουσβιτς, ο Αμερύ δεν επιστρέφει στη χώρα του, ενώ αποφεύγει να μιλήσει γερμανικά, πόσο μάλλον να καταθέσει τους στοχασμούς του γύρω από το Άουσβιτς. «Δεν θα έλεγα ότι όσον καιρό σιωπούσα είχα λησμονήσει ή “απωθήσει” τα δώδεκα χρόνια που σημάδεψαν το πεπρωμένο όχι μόνο της Γερμανίας αλλά και της ίδιας μου της ζωής. Επί δύο ολόκληρες δεκαετίες αναζητούσα τον χρόνο που ήταν αδύνατον να έχει καθεί, μόνο που δυσκολευόμουν αφάνταστα να μιλήσω γι’ αυτό».

Όπως είπα και παραπάνω, ο Αμερύ λύνει τη σιωπή του τη δεκαετία του 1960, όταν στη Γερμανία αρχίζει να γίνεται λόγος για την παραγραφή των αδικημάτων σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία. Ωστόσο, ο ίδιος δεν ενδιαφέρεται τόσο για την απόδοση δικαιοσύνης, αφού θεωρεί αναρμόδιο και ακατάλληλο το γερμανικό δικαστικό σύστημα, αλλά για τον κίνδυνο της λήθης, για τον κίνδυνο ότι η κοινή συνείδηση ενδέχεται να πάψει να θυμάται το έγκλημα, για την απειλή που απορρέει για τις μελλοντικές εποχές από μια τέτοια επιλογή.

Αναφερόμενος στην έννοια της συλλογικής ενοχής, ο Αμερύ γράφει: «Ασφαλώς και πρόκειται για καθαρή ανοησία, στον βαθμό που υπαινίσσεται ότι η κοινότητα των Γερμανών διέθετε κοινή συνείδηση, κοινή βούληση, κοινή πρωτοβουλία δράσης και, κατά συνέπεια, κοινή υπαιτιότητα. Ωστόσο, πρόκειται για μάλλον εύχρηστη υποθετική προσέγγιση, εφόσον νοείται μόνο ως το αντικειμενικό άθροισμα που εξάγεται αν προσθέσουμε τις επί μέρους ένοχες συμπεριφορές. Εν τοιαύτη περίπτωση, από την ατομική ενοχή του κάθε Γερμανού –ενοχή εκείνου που εγκλημάτησε κατά πράξη ή κατά παράλειψη, ενοχή εκείνου που μίλησε ή που σιώπησε– προκύπτει η συνολική ενοχή ενός λαού».

Απορεί ο Αμερύ βλέποντας έναν ολόκληρο λαό να μην είναι διατεθειμένος να αναλογιστεί το παρελθόν του, να αναλάβει τις ευθύνες του, να παραδεχτεί την ενοχή του. Απορεί και οργίζεται με την απουσία κάθε εξιλεωτικής πρόθεσης εκ μέρους των Γερμανών. Στο επίπεδο της ουτοπίας, η λύτρωση για τον Αμερύ αλλά και η εξιλέωση για τους θύτες προϋποθέτει εκ μέρους τους

να συνειδητοποιήσουν την ηθική αλήθεια των εγκλημάτων τους. Από την ίδια την κοινωνία απαιτεί να αποκαταστήσει το τεράστιο ηθικό της έλλειμμα.

Τι ακριβώς ζητά ο Αμερύ; Πάντως όχι εκδίκηση: «Επαναλαμβάνω την πεποίθησή μου ότι η αδιευθέτητη αναμέτρηση ανάμεσα στα θύματα και στους θύτες οφείλει να εξωτερικοποιηθεί και να επικαιροποιηθεί, ούτως ώστε δαμασμένοι και δαμαστές να κατορθώσουν να τιθασεύσουν ένα παρελθόν που, μολονότι εκ διαμέτρου αντίθετο, δεν παύει να είναι κοινό για αμφοτέρους. Εξωτερικοποίηση και επικαιροποίηση – είναι προφανώς αδύνατον να επιτελεστούν με την εξαπόλυση μιας εκδίκησης ανάλογης του υφιστάμενου πλήγματος. Το *jus talionis* ουδέποτε είχε λιγότερο ιστορικό και ηθικό νόημα απ’ ό,τι στη δική μας περίπτωση. Εδώ, δεν πρόκειται ούτε για εκδίκηση ούτε για εξιλέωση, η οποία ως θεολογική έννοια είναι άσχετη προς το θέμα μας. Και ασφαλώς δεν πρόκειται καν για βίαιο ξεκαθάρισμα – ούτως ή άλλως αδιανόητο ως ιστορική προοπτική. Επομένως, τι ακριβώς εννοούσα όταν έκανα λόγο για επίλυση στο πεδίο δράσης της ιστορικής πρακτικής;»

»Για παράδειγμα, το ζήτημα θα μπορούσε να επιλυθεί αν η μνησικακία παρέμενε ζωντανή στο ένα στρατόπεδο, ξυπνώντας έτσι στο άλλο στρατόπεδο ένα αίσθημα αυτοδιάψευσης. Κεντρισμένο αποκλειστικά και μόνο από τα σπιρούνια της μνησικακίας μας –και ούτε στο ελάχιστο από μια θέληση για συμφιλίωση, υποκειμενικά σχεδόν πάντα αμφίβολη, και αντικειμενικά εκθρική προς την Ιστορία– το γερμανικό έθνος θα διατηρούσε την ευαισθησία να διακρίνει ότι δεν είχε δικαίωμα να αφήσει το χρόνο να εξουδετερώσει ένα κομ-

μάτι της εθνικής Ιστορίας του, αλλά όφειλε να το ενσωματώσει στην ιστορική του ταυτότητα».

Παραθέτοντας μια φράση του Hans Magnus Enzensberger, ο Αμερύ γράφει ότι το Άουσβιτς οφείλει να αποτελέσει παρελθόν, παρόν και μέλλον της Γερμανίας, όσο κι αν ο γερμανικός λαός έκλεινε τα αυτιά του μπροστά σε μια τέτοια αξίωση. «Αν όμως η μνησικακία μας σηκώσει το χέρι της μέσα από τη σιωπή του κόσμου, τότε ολόκληρη η σημερινή Γερμανία ίσως διαφυλάξει, μαζί με τις μελλοντικές της γενιές, τη γνώση ότι η κυριαρχία της ακριείτητας δεν τερματίστηκε χάρη στους Γερμανούς. Σε μια τέτοια περίπτωση, τουλάχιστον έτσι ελπίζω ενίοτε, το γερμανικό έθνος ίσως κατανοήσει ότι η συγκατάθεσή του στο Τρίτο Ράιχ ισοδυναμούσε με την απόλυτη άρνηση όχι μόνο ενός κόσμου σπρωγμένου στον πόλεμο και στον θάνατο, αλλά και της ίδιας του της καλύτερης καταγωγής. Έτσι, όχι μόνο θα έπαυε επιτέλους να απωθεί και να αποσιωπά τα δώδεκα χρόνια που σε εμάς τους άλλους είχαν φανεί πράγματι χίλια, αλλά θα τα διεκδικούσε ως την εμπράγματη άρνηση του κόσμου και της ταυτότητάς του, ως την αρνητική του περιουσία. Στο ιστορικό πεδίο θα λάμβανε χώρα το εξής: Δύο ομάδες ανθρώπων, δαμαστές και δαμασμένοι, θα έσμιγαν με την επιθυμία να αντιστραφεί ο χρόνος και, κατά συνέπεια, να ηθικοποιηθεί η Ιστορία».

Διαβάζοντας τις σκέψεις του Αμερύ, στο νου μου έρχονται τα λαϊκά δικαστήρια στη Ρουάντα, την άνοιξη του 1997, όπου (ίσως για πρώτη φορά) οι λιγοστοί επιζώντες ολόκληρων χωριών στάθηκαν απέναντι στους δολοφόνους των οικείων προσώπων τους. Οι αίθουσες των δικαστηρίων ήταν πλημμυρισμένες από κόσμο, που μέσα σε

νεκρική σιγή ξανάκουγαν την ίδια ιστορία από τα στόματα θυμάτων και θυτών. Αυτές οι δίκες στο εσωτερικό της χώρας είχαν τεράστια σημασία: Ξαναζωντανεύοντας το παρελθόν της φρίκης αξίωναν να λειτουργήσουν ως επίσημη επιβεβαίωση της ιστορικής αλήθειας, αξίωναν να λειτουργήσουν σαν βάλαμο για εκείνους που επέζησαν.⁶

Αυτό ακριβώς απαιτούσε και ο Αμερύ τόσο από τη Γερμανία όσο και από την Ευρώπη γενικότερα, όχι μόνο ως ελάχιστη ηθική αποζημίωση για τα δεινά που υπέστη, αλλά και προκειμένου να μη βρει γόνιμο έδαφος για να βλαστήσει και πάλι ο αντισημιτισμός.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Επεξεργασμένη μορφή της ομιλίας που δόθηκε στο πλαίσιο της εκδήλωσης που διοργανώθηκε από τις Εκδόσεις Άγρα για την παρουσίαση του βιβλίου (23/6/2011).
- 2 Jean Améry, *Πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση*, μτφρ. Γιάννης Καλιφατίδης, Άγρα, Αθήνα 2009, σ. 21.
- 3 Τα αποσπάσματα παρατίθενται από το: Φιόντορ Ντοστογιέβσκη, *Έγκλημα και τιμωρία*, μτφρ. Άρης Αλεξάνδρου, Γκοβόστης, Αθήνα 1990.
- 4 Πβ. W.G. Sebald, «Με τα μάτια της γλαυκός. Σκέψεις πάνω στον Jean Améry», στο *Η φυσική Ιστορία της καταστροφής*, Άγρα, Αθήνα 2008.
- 5 Πρίμο Λέβι, *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, Άγρα, Αθήνα 2000.
- 6 Πβ. συνέντευξη του Γιώργου Τσαρμπόπουλου, εκπροσώπου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ στη Ρουάντα, στη Χριστίνα Πάντζου, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 10/4/2005.

Η ΑΥΓΗ

ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ νήσος

νέα κυκλοφορία

Μιχάλης Παπαδόπουλος

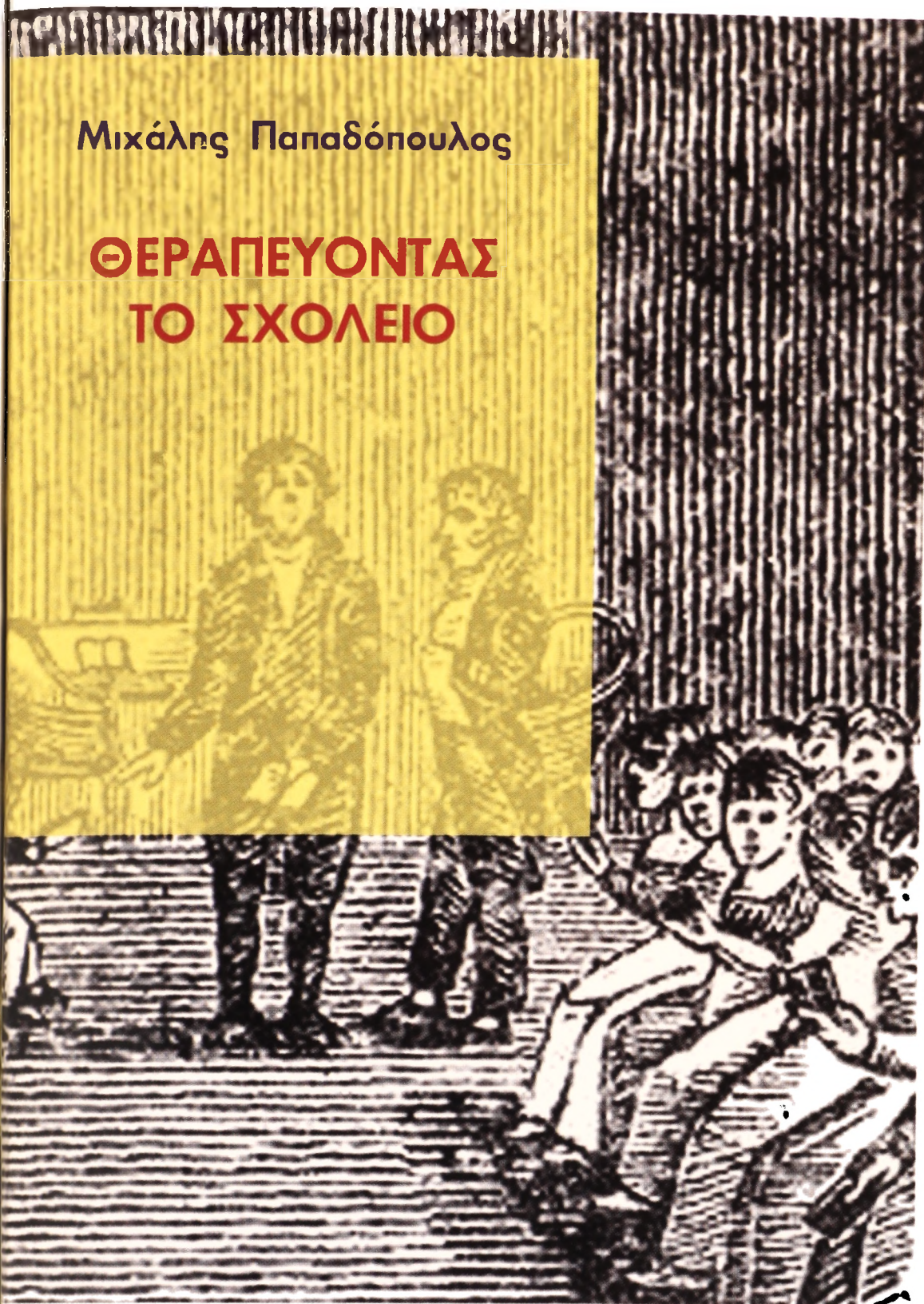
ΘΕΡΑΠΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Μιχάλης Παπαδόπουλος

Θεραπεύοντας το σχολείο

ISBN 978-960-9535-17-5

Τιμή: 22€

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει κείμενα για το σχολείο και την παθολογία του, τα οποία σηματοδοτούν την πορεία του στοχασμού, της ερευνητικής αναζήτησης αλλά κυρίως της τριανταπεντάχρονης πρακτικής του συγγραφέα ως σχολικού ψυχολόγου. Ο συγγραφέας, μέσα από τα κείμενά του, προτείνει μια άλλη ανάγνωση των βασικών προβλημάτων που ταλανίζουν το «υπαρκτό» σχολείο: τη «σχολικοειδή του απόφυση» (σχολική αποτυχία) και τη βία στο σχολείο. Και μια άλλη παρέμβαση η οποία στοχεύει όχι μόνο να προσαρμόσει το παιδί στο σχολείο αλλά κυρίως το σχολείο στο παιδί.

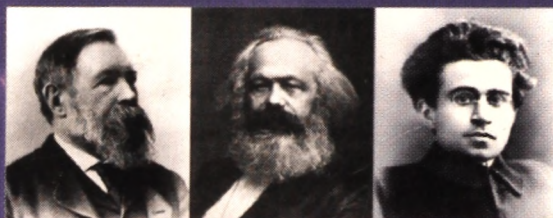
Ο σχολικός ψυχολόγος καλείται να συμβάλει στην κριτική συνειδητοποίηση των εκπαιδευτικών φωτίζοντας τα κοινωνικά και θεσμικά αίτια της σχολικής αποτυχίας του λειτουργικού αναλφαριθμητισμού, της βίας και της παραβατικότητας. Καλείται επίσης να συμμετέχει στην οικοδόμηση ενός δημοκρατικού σχολείου αφού η επισημονική έρευνα και το παιδαγωγικό πάθος πολλών πρωτοπόρων παιδαγωγών έχει καταδείξει πως ένα άλλο σχολείο είναι εφικτό, πως μπορούμε να θεραπεύσουμε το υπαρκτό σχολείο.

Μόλις κυκλοφόρησε

Eric Hobsbawm

Πώς να αλλάξουμε τον κόσμο

Μαρξ και Μαρξισμός
1840-2011

ΘΕΜΕΛΙΟ | ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σε όλα τα βιβλιοπωλεία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
<http://www.themelio-ekdoseis.gr> e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr